

İBN CÜZEY'İN BAZI TEFSİR ESERLERİNDEKİ ÜSLUP ve USÛL SORUNLARINA YAKLAŞIMINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Sıddık BAYSAL*

Öz

Bu çalışmada, İbn Cüzey'in *et-Teshil li 'ulumi't-tenzil* adlı eserinin önsöz ve mukaddimeleri, tefsirde üslup ve usûl sorunlarına yaklaşımı açısından incelenmiştir. İbn Cüzey, eserine ilki *faydalı konular ve küllî kaidelerden*; ikincisi *Kur'an'da sık geçen lafızların anlamlarının işlendiği bir lügatçeden* oluşan iki mukaddime yazmış; böylece takip ettiği usûlü ve üslubu hakkında bilgiler vermiş; girizgâhta ise *et-Teshil*'i, hangi saiklerle yazdığını ve amacını genel ifadelerle açıklamıştır. Bu bağlamda klasik tefsir küllîyatındaki bazı eserleri, bazen isim vererek ama daha çok meçhul kipte eleştirmiş ve bu sorunların nasıl aşılabileceğine dair önerilerde bulunmuştur. Onun bunu yapmaktan kastı, öncelikle tefsirde usûl ve üslubun önemini ortaya koymak; böylelikle akademik anlamda tefsirle ilgilenenlere ve sade okurlara sağlıklı bir perspektif kazandırmak, ardından da okura bu muhtasar eserin nasıl okunacağına ilişkin rehberlik etmektir. Makalenin önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Makalede, ilmi şahsiyetinden tefsir mukaddimelerine kıvrılan bir üslupla betimleyici bir dil kullanılmış, sonra da tahlil-tenkit eksenli bir yaklaşımla genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Cüzey, *et-Teshil*, Üslup, Ulûmu'l-Kur'an, Küllî Kaide.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi. e-posta: sbay-sal72@mynet.com. ORCID: 0000-0002-3212-5559.

An Evaluation of Approach to the Methodology and Style Problems in Ibn Jouzi's Commentary

Abstract

In this study, the preface and introduction of Ibn Juzay's book at-Tasheel li 'ulûmi't-tanzeel, have been examined in terms of his approach to style and methodology problems in commentary. Ibn Juzay, whose first works included useful topics and ashes; wrote two loyalties, a lexicon, later in which the meanings of the words frequently mentioned in the Qur'an were compiled; thus, he gave information about his style and methodology; In introduction of his book, he explained the underlying reasons to write his book at-Tasheel. That his intention to do so, first of all is to reveal the importance of style and methodology in commentary and then to guide the reader on how to be read this concise work. In this context, he suggested some of the works of the classical commentary corpus, sometimes by giving a name, but in a more uncharacterized and criticism of how to overcome these suggestions about the problematic, so that he wanted to give a healthy perspective for those interested in academic commentary and plain readers. The importance of the article is also due here. In the article, a descriptive language is used in a style that is turned from the scientific personality to the conclusions of commentary; then a general evaluation has been made with an analysis-critic-axis approach. As a result, it has been determined that some commentators, especially the general principles regulating the science of commentary relations with other sciences, have some style and procedural errors.

Keywords: Commentary, Ibn Juzay, At-Tasheel, Qur'anic Sciences, General Principles

Summary

This article examines the preamble and its precepts of at-Tasheel in terms of criticisms and suggestions about Ibn Juzay's style and methodology problems in commentary. Here, the purpose of the style, the essence of commentary, are rather about the writing of the commentary literary issues but the author does not have a real issue, and the author should follow the author's language-narrative writer-reader-text,. However, the style of style in the commentary cannot be completely abstracted from the method. As a matter of fact, Ibn Juzay's criticisms about some of the commentary works in the corpus of tafsir are mostly directed to the stylistic problems that arise from the neglect of the

basic criteria of the commentary procedure by the authors of the related works. Therefore, the article examines the criticisms and suggestions of Ibn Juzay in the foreword and dictates of the preface with a double classification on the basis of style and method. His approaches at this point contain references that may serve as a model for today's studies of commentary and readings of commentary. The importance of this study is due that point.

Ibn Juzay, in his *et-Tasheel* provides knowledge on: the methodology of the commentary, Qur'anic sciences and commentary science in terms of the importance of these sciences, the science of commentary to establish a relationship with the knowledge and arbitrariness of this relationship, the reasons for dispute and reasons of preference, a specific Qur'anic language, Commentary he gave information about the importance of style in his writing, the style and methodological problems he identified in some of the exegesis before him, and how to read conclusive commentaries. Because of these features, the preface written in the book of Ibn Juzay and his citations are considered as a kind of conclusive commentary reading guide. These criteria, which are mentioned by the commentary technique and the commentary, related to the method of exegesis, are essentially the ones that all commentators should consider while they are copyrighting their works.

Ibn Juzay criticized some of the commentary works in the classical commentary corpus primarily in terms of their volumes. Because these works are either too long or too short. The first one causes the reader to avoid dealing with detail, while the second one prevents the reader from communicating the purpose of the author as necessary. The shortcomings of the examiners, their texts, their grammatical analysis, their interpretation of the verses and their interpretations are the main reasons for the unnecessary expansion of the volume of the works in question. These examiners did not act in the way that these issues were approved by the exegesis. He had to resign from this subject to understand the purpose of God however these works were created in such a way as to include the subject matter in question or not. Also, some of the commentators could not understand the importance of Fiqh and theology sciences at the point of understanding the divine being. The science of commentary is the field in which the interdisciplinary approach in the basic Islamic sciences comes forward. Because it takes some general principles from other Islamic sciences and even from all social sciences in terms of explanation and interpretation. Nevertheless, the nature of the commentary science determines the relationship of science with these another sciences.

In other words, commentary refers to the commentary to the sciences mentioned. Then the interpreter must also apply to these sciences in favour of commentary. In other words, it is necessary to establish a connection between these sciences and commentary in order to determine the meanings of the Qur'anic expressions, not to express and prove the ideological discourses. The science of commentary is not an area in theological view and ideology of jurisprudence be discussed, and mystical interpretations should be prevented. The same principle should be applied to linguistic explanations. Even at this point, all scientific explanations and interpretations made by the supervisor should be appropriate for the purpose and function of exegesis.

As it can be seen, Ibn Juzay wrote in the foreword and his book references are not only about style but also about methods. Even these two problems are integrated. Because each problem he has stated in the volume of books and ultimately have negative reflections on the reader. These critiques show how important the style choice is for a commentary work. Commentary authors should get the reader to the centre of their works; the reader should consider the environment in which he lives, his level of education, his level of consciousness, his cultural background, his intellectual background, his professional preferences, tendencies, expectations, and his relationships with his book.

According to the conclusion of the author's style, the tafsir is simple and basic. Simple interpretation is the most appropriate for the understanding and capacity of the target persons. Simplicity means simplicity; it is not mediocrity and allure. Therefore, there should be a parallel between the language of the author and the language of the target groups. The commentator must be able to establish analytical relationships between different times and places without making the original history of divine text dysfunctional.

Giriş

Bu çalışmada, İbn Cüzey'in (ö. 741/1340) *et-Teshil li-ulumi'r-tenzil* adlı eserinin önsöz ve mukaddimleri bağlamında tefsirde üslup ve usûl sorunlarına yaklaşımı ele alınmıştır. Gerek *faydalı konular ve küllî kaideler hakkındaki* birinci mukaddimesi gerek *Kur'an'da çok tekrarlanan sözcüklerinin anlamlarını* verdiği ikinci mukaddimesi gerekse müfessirin bu tefsiri yazmaktaki maksadını ve yöntemini anlattığı önsözüyle bu eser, orijinal bir eserdir (İbn Cüzey 1995: I/3-39).

İbn Cüzey, kaleme aldığı önsöz ve mukaddimeler aracılığıyla tefsir ilmiyle bir taraftan akademik düzeyde ilgilenenlere tefsir yazım tekniğiyle alakalı eleştirel bir perspektif sunarken diğer taraftan uzmanlığı tefsir olmayıp tefsir küllîyatıyla inancı dolayısıyla ilgilenen sade okurlara ihtisar üslubundaki eserleri nasıl okuyacakları konusunda rehberlik etmektedir. Dolayısıyla bu eserin önsöz ve mukaddimleri, bir tür *muhtasar tefsir okuma kılavuzu* olarak kabul edilebilir. Tefsir yazım tekniği ve tefsir usûlüyle alakalı müfessirin değindiği kıstaslar, esasen eserlerini telif ederken bütün müfessirlerin göz önünde bulundurmaları gereken temel kıstaslardır. Bu makale de *et-Teshîl*'in önsöz ve mukaddimelerini, müfessirin üslup ve usûl hakkındaki eleştirileri ve önerileri açısından incelemektedir. Burada üsluptan maksat, tefsir ilminin esas meselesi olmayan ama bir müellifin telifinde riayet etmesi gereken dil ve anlatım gibi müellif-okur-metin irtibatını düzenleyen daha ziyade tefsir yazımıyla ilgili edebi hususlardır. Bir başka tabirle muhtevanın nasıl sunulacağını belirleyen metin içi prensiplerdir. Ancak tefsir telifleri bağlamında üslup meselesi, usûl ilminden tamamen soyutlanamaz. Nitekim İbn Cüzey'in kendisine ulaşan tefsir küllîyatı içindeki bazı tefsir eserlerine yönelik eleştirileri, büyük ölçüde tefsir usûlünün temel kıstaslarının bu eserlerin yazarları tarafından ihmal edilmesinden kaynaklanan üslup sorunlarına yöneliktir. Bu nedenle elinizdeki makale, İbn Cüzey'in önsöz ve mukaddimelerindeki eleştiri ve önerilerini, üslup ve usûl temelinde ikili bir tasnifle incelemektedir.

İbn Cüzey'in tefsir yazımında üslup ve usûlün önemi konusundaki yaklaşımı, günümüz tefsir yazımı çalışmalarına ve tefsir okumalarına model oluşturabilecek bir takım referansları içermektedir. *et-Teshîl*, bu yöndeki tespit ve önerileri bakımından daha önceki çalışmalarda ele alınmamıştır. Dolayısıyla *et-Teshîl*'de İbn Cüzey'in üslup meselesine yaklaşımı, orijinal bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Konunun esasına geçmeden önce şunu tekrar belirtmekte fayda var ki bu makale, İbn Cüzey'in tefsir usûlüne ve üslubuna (tefsir yazım tekniğine) ilişkin yaklaşımını tümüyle değil, sadece *et-Teshîl*'in önsöz ve mukaddimelerinde eleştirdiği sorunlar ve bunlara önerdiği çözümler çerçevesinde inceleyecektir. Bu nedenle önce İbn Cüzey'in biyografisi verilecek, ardından onun önsöz ve mukaddimelerde değindiği sorunlar listelenecek; son olarak da bu sorunlara yaklaşımı değerlendirilecektir.

1. İbn Cüzey ve İlmi Şahsiyeti

1.1. İbn Cüzey: Kahtânî asıllı Kelb kabilesine mensup olan Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, 693/1294'te Endülü's'ün Gırnata şehrinde siyasete yakın duran, gayet aktif ve bir o kadar da varlıklı, nüfuzlu ve kültürlü bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelmiştir (Zubeyrî 1987: I/139-146; Makkarî 1968: III/185, V/514; Mu'râvî 2000: II/896). Bu aile, fıkıh, kelam, tefsir, Arap dili ve edebiyatına ilgisi ile tanınmış bir ailedir. Böyle bir aile ortamında yetişmiş olması muhakkak ki İbn Cüzey'in düşünce ve hissiyatını şekillendiren önemli bir etkidir (Zubeyrî 1987: I/151-756). Onun ailesinden etkilenmediği tek husus, siyasi ve idari görevlerden uzak durmasıdır. Zira o, sade bir hayat sürmeyi tercih etmiş; Gırnata Ulu Camiinin imam-hatipliği, müftülük ve müderrislik dışında resmi bir görev üstlenmemiştir (Makkarî 1968: V/514-515; İbn Ferhûn 1972: II/274; Zubeyrî 1987: II/53-54, 196-203). İbn Ferhûn (ö. 799/1397), *ed-Dibâcu'l-mezheb*'te İbn Cüzey'i şöyle anlatmaktadır:

Merhum, ideal bir yol ve yöntem sahibi; kendisini ilme adanmış bir düşünce adamı; vaktini ilim tedvini ve tedrisatla geçiren maliki mezhebine mensup bir fakih ve hafızdı. Arap dili ve edebi sanatlar konulu oturumlara katılırdı; usûl, kıraat, hadis, edebiyat alanında yetkin bir ilim adamıydı; tefsiri hıfızetmişti; farklı görüşlere vakıftı; kitaba meraklıydı; çok zengin bir kütüphanesi vardı; hoş sohbet ve samimi biriydi (İbn Ferhûn 1972: II/274).

Genç yaşta Gırnata Ulu Camii imam-hatipliği görevi uhdesine verilen İbn Cüzey, etkili hitabetiyle Müslümanları, Papanın manevi liderliğindeki Haçlı istilacılara karşı birleşmeye ve cihada çağırmıştır. Onun nazarında bu çağrı, basit bir söylem değildir; bilakis inancının gereği ve ilim insanı olmanın omuzlarına yüklediği manevi-ahlaki sorumluluğun tabii bir neticesidir; dolayısıyla inananlara hatırlattığı bu mesuliyetler kendisi için de geçerlidir. Bunun bilincinde bir inanır ve samimi bir ilim insanı olarak yaşantısını idame ettirmeye gayret gösteren İbn Cüzey, 7 Cemâziyelevvel 741/29 Ekim 1340'da Nâsırîler'in Merinîler'le birlikte İspanyol ve Portekiz güçlerine karşı Cebelitarık yakınlarındaki Tarif mevkiinde yaptıkları savaşta şehit düşmüştür (İbn Ferhûn 1972: II/274-276; Zubeyrî 1987: II/53-60).

1.2. Hocaları: İbn Cüzey, döneminin seçkin âlimlerinden fıkıh, kelam, kıraat, hadis, tefsir, usûl ve Arapça dersleri almıştır. Bu alimlerden bazıları şunlardır:

– Ebu Ca'fer ibnu'z-Zübeyr es-Sakafî (ö. 708/1308)

- Ebu Abdullah İbnu'l-Kemmâd (ö. 712/1312)
- Ebu Abdullah ibn Ruşeyd (ö. 721/1321)
- el-Hatîbu'l-Veli Ebu Abdullah Tancalî (ö. 724/1324) (Zubeyrî 1987: I/171-184).

Yukarıda isimleri zikredilen âlimler arasında kısa mülakatlarına rağmen Ebu Ca'fer es-Sakafî'nin İbn Cüzey üzerinde, bilhassa kıraat, Kur'an'da bazı lafızların tekrar edilmesinin esrarı/hikmeti ve lafzî müteşâbih konusunda büyük bir etkisi vardır. Ebu Ca'fer'in vefatından sonra İbn Cüzey aynı dersleri, Ebu Abdullah ibnu'l-Kemmâd'dan okumuştur. Müfessir, bu iki hocasını eserinde isimleriyle zikretmiştir (İbn Cüzey 1995: I/14, II/432; Zubeyrî 1987: I/174-176). Onun eserinde ismini andığı bir diğer hocası ise kendisinden Arap dili, hadis, usûl ve kıraat dersleri okuduğu Ebu Abdullah İbn Ruşeyd'dir (İbn Cüzey 1995: I/260, 282).

1.3. Öğrencileri: Kırk dokuz yıllık ömrünü ilme ve Endülüs'teki Müslüman varlığının devamına adanmış İbn Cüzey, kendinden sonra sahip olduğu bu birikimi gelecek nesillere taşıyacak öğrenciler yetiştirmiştir. Bu öğrenciler arasından kadılar, vezirler, âlimler, fakihler, kâtipler ve davetçiler çıkmıştır. Söz konusu öğrencilerden bazıları şunlardır:

- Lisânu'd-dîn İbnu'l-Hatîb (ö. 776/1374-1375)
- Ebu'l-Hasen en-Nebâhî (ö. 792/1389-1390)
- Abdulhak ibn Atiyye (ö. 770/1368-1369)
- İbnu'l-Haşşâb (ö. 774/1372-1373)
- Ebu Abdullah eş-Şudeyyid (ö. 776/1374-7375)
- el-Hadramî Sâhibu'l-Fihrist (ö. 749/1348-1349) (Zubeyrî 1987: I/205-213)

1.4. Eserleri: İbn Cüzey, kısacık hayatına tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, tarih ve tasavvuf alanında kaleme aldığı pek çok eseri sığdırmayı başarmıştır. Bu eserleri şu şekilde listelemek mümkündür:

Kıraate dair;

- *el-Muhtasaru'l-Bari' fi kıraati'n-Nâfi'*
- *Usûlu'l-kurrâi's-sitte gayra en-Nâfi'*

Hadise dair;

- *Vesîletu'l-Muslim fi tezhibi Sahîhi Muslim,*
- *el-Envâru's-seniyye fi'l-elfâzı's-Sünniyye (el yazması)*

– *ed-Daavât ve'l-ezkâru'l-muharrece min sahîhi'l-ahbâr*

Fıkıh ve fıkıh usûlüne dair;

– *el-Kavânînu'l-fıkhye fi telbîsi mezhebi'l-Mâlikiyye v'et-tenbîh alâ mezhebi's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye* (Matbu)

– *es-Salat*

– *Takrîbu'l-vusûl ilâ ilmi'l-husûl* (el yazması)

Akaide dair;

– *en-Nûru'l-mubîn fi kavâidi 'akâidi'd-dîn*

– *ed-Darûrî fi ilmi'd-dîn*

Nahiv alanında;

– *el-Fevâidu'l-âmmе fi lahni'l-âmmе*

Tarih ve terâcime dair;

– *Fehrese*

Tasavvufa dair;

– *Tasfiyetu'l-kulûb fi'l-vusûli ilâ Hadrati 'Allâmi'l-guyûb*

Tefsire dair;

– *et-Teshîl li ulumi't-tenzîl* (matbu bir eserdir) (Zubeyrî 1987: I/217-219; Makkarî 1968:V/514; İbn Ferhûn 1972: II/274; Kettânî 1982: I/306; Zuhaylî: 749-750; Özel 1999: 406-407)

1.5. et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl: Bu araştırmaya önsöz ve mukaddimeleri bağlamında konu olan *Et-Teshîl*, ilk olarak 1936 senesinde Mustafa Muhammed Matbaası tarafından dört cilt halinde Kahire'de neşredilmiştir. Aynı yıl bu eseri, Dâru'l-kutubi'l-hadîse Muhammed Abdulmun'im el-Yunusî ve İbrahim Atve İvaz'ın tahkikiyle yayımlamıştır. *et-Teshîl*'i, 1973 ve 1983 yıllarında Dâru'l-Arabî tek cilt; daha sonra Beyrut'ta Dâru'l-fıkr iki cilt halinde basmıştır. Eserin bu çalışmada esas alınan baskısı Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye'nin yayımladığı 1995 Beyrut baskısıdır.

et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl, muhtasar bir dirayet tefsiridir; fakat okurun tefsir noktasında ihtiyaç duyabileceği bilgileri gerekli ölçüde ve genel olarak ihtiva etmektedir. İbn Cüzey, eserin mukaddimesinde kendilerinden övgüyle bahsettiği rivayet ve dirayet tefsiri örneklerini model almış; ancak ansiklopedik eserlerde bulabileceğimiz rivayetlerin senetleri gibi teknik bilgileri ihtisar gereği hafzetmiş ve aynı nedenle manası aynı olan rivayetleri birleştirmiştir. Bununla birlikte temriz sıygalarıyla zikrettiği rivayetlerin sıhhat dereceleri

hakkında bilgi vermeyi ihmal etmemiş; ayrıca eserini tahlil-tenkit ekseninde telif ederek rivayetle dirayeti insicamlı bir şekilde birleştirmiştir (İbn Cüzey 1995, I/4-5, 13-14; Zubeyrî 1987, I/359-596, II/598-819; Öztürk 2003: 197-201; Hakkı 2004: I/465-487).

Ayetleri Mushaf tertibine göre ele alan *et-Teshîl* hakkında yurt dışında ve yurt içinde bir takım araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Abdulhamid Muhammed Nedâ, *el-İmâm İbn Cüzey el-Kelbî ve cuhûduhû fi't-tefsîr min hilâli't-teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Kahire, Ezher Üniversitesi, Usûlu'd-dîn Fakültesi, 1400.
- Ali Muhammed ez-Zubeyrî, *İbn Cüzey ve menhecuhû fi't-tefsîr I-II*, Şam, 1987.
- Muhammed Abdurrahim Muhammed, *Menhecu İbn Cüzey el-Kelbî el-Endelûsî fi't-tefsîri'l-Kur'anil'l-Kerîm*, (tez çalışması) Kahire, Minye Üniversitesi, 1989.
- M. Safa Şeyh İbrahim Hakkı, *Ulûmu'l-Kur'an min hilâli mukaddimâti't-tefâsîr I-II*, Beyrut, Müessetu'r-risâle, 2004. (Müellif bu eserde *et-Teshîl*'e bir bölüm tahsis etmiştir. Bkz. Hakkı 2004: I/465-487).
- İmân bintu Zekî Abdullatîf Atiyye, *Tercihât İmâm İbn Cüzey el-Kelbî fi't-tefsîrihî min hilâli et-Tenzîl li 'ulûmi't-tenzîl*, (Yüksek Lisans Tezi), Suudi Arabistan Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, ts.
- Mâhir Câsim Hasen el-Evmerî, “İbn Cüzey el-Kelbî nâkıden lugaviyyen fi't-tefsîrihi et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl min hilâli sûrâti'l-Bakara”, Ninova, Mecelle Küllîye İmam-ı 'Azam, ts.

et-Teshîl hakkında Türkiye'de yapılan çalışmalardan bazıları ise şunlardır:

- Abdurrahman Elmalı, *İbn Cüzey el-Kelbî el-Gurnatî'nin Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinin Tahlili (Tefsir Metodu Üzerine Bir Deneme)* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Nurullah Denizer, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Tahsin Peker, *Klasik Dönemde Tefsir Mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'an (Kurtubî ve İbn Cüzey Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

- Mustafa Öztürk, “İbn Cüzey’in (ö. 741/1340) Tefsirinde Tasavvuf”, *Tasavvuf ilmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2013, S.11: 197-212.

Bunların dışında İbn Cüzey’le ilgili bir dizi henüz tamamlanmamış doktora ve yüksek lisans tez çalışmaları bulunmaktadır. Aşağıdaki çalışmaları bu grupta zikredilebiliriz:

- Adem Çalar, *İbn Cüzey’in “et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl” adlı eserinin Dil Özellikleri*, (Doktora), İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı.
- Khaleel Dilshad Qadir Taha İbrahim, *el-Mesâilu’n-nahviyyetu li ibn Cüzey el-Endelûsî*, (Yüksek Lisans) Bingöl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı
- Muhammet İkbâl Çalış, *İbn Cüzey’in Tefsirinde Müskilu’l-Kur’an*, (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı

İbn Cüzey gerek metodu gerekse muhtevası bakımından daha pek çok bilimsel araştırmanın konusu olmuştur. Ancak *et-Teshîl*’in önsöz ve mukaddimeleri ile sınırlı bir çalışmada bunların hepsini zikretmek mümkün değildir. İslam ilim ve kültür hazinesine miras bıraktığı eserlerinin farklı alanlardaki çalışmalara konu olması, İbn Cüzey’in ne kadar üretken ve ne kadar geniş bir bakış açısına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca şu hususu da belirtmek gerekir ki biri hariç yukarıdaki çalışmalar ilgili eseri, tefsir usulü ve Kur’an ilimleri açısından incelemektedir. Farklı olan çalışma ise İbn Cüzey’in eserini nahiv ilmi kapsamında işleyen Khaleel Dilshad Qadir Taha İbrahim’in *el-Mesâilu’n-nahviyyetu li ibn Cüzey el-Endelûsî* isimli yüksek lisans tezidir. Ancak bu makale, yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak *et-Teshîl*’i önsöz ve mukaddimelerinde ifadesini bulan üslup ve usul eleştirileri ve bu noktadaki açık veya zımni önerileri bakımından ele almaktadır.

2. İbn Cüzey’in Bazı Tefsir Eserlerine Yönelik Eleştirileri ve Sunduğu Çözüm Önerileri

İbn Cüzey, kendisinden önceki kuşakların telif ettikleri tefsir eserlerini incelemiş ve bu eserlerin/müfessirlerin genelinin usûl ve üsluplarından övgüyle bahsetmiş; kendisinin de bu eserlerin usûl ve üsluplarını uyguladığını kaydetmiştir. Bununla birlikte söz konusu külliyat içinde usûl ve üslupları ba-

kımından problemlı olan bazı eserlerin bulunduğunu tespit etmiş ve bu eserleri, sız konusu problemler nedeniyle eleştirmiş; devamında ise bu sorunların nasıl giderilebileceğine dair önerilerde bulunmuş ve teklif ettiği önerileri bizzat uygulayarak test etmiştir. Bu bölümde öncelikle onun sız konusu eserlere yönelik eleştirileri listelenmeye çalışılacak, ardından da bu problemlerin çözümüne yönelik önerileri ele alınacaktır.

2.1. İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerine Yönelik Eleştirileri: İbn Cüzey'in *et-Teshil'*in önsöz ve mukaddimelerindeki tespitlerine göre bazı tefsir eserleri/müfessirler,

- eserlerini ya aşırı derecede kısa ya da aşırı derecede uzun tutmuşlardır;
- Kur'an'ın üslubu gereği tekrar ettiği bir konuyu, ibareyi veya lafzı, geçtiği her yerde yeniden işlemişlerdir;
- kıssaları, *tefsirin onayladığı şekilde* işlememişlerdir;
- tefsir ilminin kıraât, i'râb, kelâm ve fıkıh gibi ilimlerle ilişkisini belirleyen küllî kaideye rağmen neredeyse tüm kıraatleri ve i'râb vecihlerini aktarmışlar, tefsirde fıkıh ilminin önemini kimi müfessirler kavrayamamışlar, kelimelere tefsir için müracaat etmeleri gerekirken kelimeler için tefsir yazdıkları intibahı uyandıracak izah ve mülâhazalarda bulunmuşlardır;
- Kur'an'ın tefsirine hiçbir fayda sağlamayacak mezhebi tartışmalara dalmışlardır;
- uç noktalara vardırılmış işârî yorumlara yer vermişler; Kur'an'dan Arap dilinin kurallarına uymayan yorumlar çıkarmışlar; lafızlara ihtiva etmedikleri anlamları yüklemişler; böylece tefsiri yer yer aslı mecrasından uzaklaştırmışlardır (İbn Cüzey 1995: I/4, 10-12, 14-15, 17, 21).

Esasen bu eleştiriler, sadece İbn Cüzey tarafından gündeme getirilmemiştir. Zemahşerî (ö. 538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286), Nesefî (ö. 710/1310) ve Ebu Hayyân (ö. 745/1344) gibi pek çok müfessir de benzer gerekçelerle eserlerini telif ettiklerini kaydetmişlerdir (Zemahşerî 1998: I/96-98; Beydâvî: I/23; Nesefî 1998: I/24; Ebu Hayyân 1993: I/103-121). Ancak İbn Cüzey, bu sorunları ve çözüm önerilerini mukaddimelerinde tahkik etmiş, hatta bu noktada ilk örnek tabir edebileceğimiz uygulamalar gerçekleştirmiştir. Nitekim onun öncesinde Kur'an lügatçesine müstakil bir mukaddime ayıran müfessir görme imkânı yoktur.

İbn Cüzey'in *et-Teshîl*'e yazdığı önsöz ve mukaddimelerden çıkardığımız yukarıdaki eleştirilerin ilki hariç tamamının tefsir usûlüyle ilgili olduğu, üslupla doğrudan bir alakasının bulunmadığı söylenebilir. İlk bakışta bu yönde bir tespit doğrudur. Ancak eserine yazdığı mukaddimeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde görülmektedir ki o, bu sorunları sadece usûl sorunu olarak değil, aynı zamanda üslup sorunu olarak görmektedir. Nitekim ilgili pasajlarda bu problemlerin, kitapların hacmine ve neticede okura negatif yansımalarının olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Ona göre yukarıdaki her bir tespit, kendi anlamının dışında kitabın hacmini kabartmasından dolayı ayrıca üslupla ilgili bir soruna işaret etmektedir. Zira bu üslupları dolaysıyla söz konusu eserler, okurun doğru bilgiyle buluşturulması ilkesini zedelemekle kalmamakta; daha ötesinde İslâmî eserlere ilgisini önemli ölçüde köreltmektedir. Vakıa o ki okur, bu eserlere yöneldiğinde genellikle ya büyük hacimli kitaplarla ya da konularını kısa ama teknik bir dille işleyen, anlaşılması alan bilgisi gerektiren, dolayısıyla okunması güç eserlerle karşılaşmaktadır. Dahası bu eserlerden bir kısmı birçok ilmi, tekniği ve sanatı detaylı bir şekilde içerirken diğer bir kısmı ise tefsir ilminin küllî kaidelerini ve yararlanmak zorunda olduğu ilimleri dahi ihmal edebilmektedir. Hatta kimi tefsir eserleri, içerikleri ve üslupları itibarıyla aslında tefsir için değil de kelâmî, fikhî, felsefî, tasavvufî, dilbilimsel tezlerin dillendirilmesi veya dünya görüşlerinin ispatlanması için yazıldıkları intibahı oluşturmaktadır. İşte usûl ve üslup sorunlarından kaynaklanan bu etkenler, okurların esere mesafeli durmasına, okurla eser arasında hem bilişsel hem de psikolojik bir bariyerin oluşmasına neden olmaktadır. Oysa tefsirden maksat, ilâhî metnin açıklanması ve okura yakınlaştırılmasıdır (İbn Cüzey 1995: I/4-5, 8-12, 14-15, 17, 19).

2.2. İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerinde Tespit Ettiği Üslupla İlgili Sorunlara İlişkin Çözüm Önerileri: Yukarıdaki tespitleri çerçevesinde denebilir ki İbn Cüzey açısından bir tefsir eserinin okura yakınlaştırılabilmesi için öncelikle hacminin kararında tutulması gerekmektedir ki bunu belirleyen esasen okurun ilgi, donanım ve yeteneğidir. Bu bakımdan müfessir, okuru eserinin merkezine yerleştirmelidir. Çünkü yazılı metinler, okunmak için telif edilirler ve yukarıdaki kıstasa riayet etmedikleri takdirde okurun çabucak yorulmasına, usanmasına, dikkatinin dağılmasına, nihayetinde eserden bilişsel ve psikolojik olarak uzaklaşmasına neden olurlar. Zira gereksiz detaylarla sözü uzatmak, bir konuyu ilgili ilgisiz pek çok teferruatla işlemek, daha açık ifadeyle sözü Kur'an'ın anlatmak istediği esas temanın uzaklarında dolaştırmak, okurun zihninin dağılmasına neden olacak, bu durum da esas konuya yoğunlaşmasını engelleyecek, neticede o eserden beklenen fayda gerçekleş-

meyecektir. Neticede eser aracılığıyla yazarın okura iletmek istediği anlamlar, söz yığınları içinde kaybolup gidecektir. Aynı şekilde bir müellifin, açıklamalarını aşırı derecede kısaltarak ifade etmesi de mananın mücmelin zarfında muğlak kalmasına neden olacaktır. Yani söz konusu mücmel ifadelerin pek çok anlamı aynı anda içermesi, müfessirin kelimasında kastettiği asıl anlamın ne olduğu hususunda belirsizliğe yol açacaktır (İbn Cüzey 1995: I/4).

Müfessir açısından faydalı yöntem, yalnızca veciz ve cami‘ bir üslup ile gerçekleştirilebilir; böylelikle okurla eser arasında oluşabilecek bilişsel ve psikolojik bariyer aşılabılır ve eser, okura yakınlaştırabilir. Bu nedenle o, eserini muhteva izin verdiği ölçüde kısa tutmuş, pek çok bilgiyi özleri ile kitabına almış; sözü uzatmaktan ve tekrara düşmekten özellikle kaçınmıştır. Tekrar eden ayet ve lafızları, genellikle geçtikleri ilk yerde izah etmiş, diğerlerinde ise okuru, buraya yönlendirmiştir. Örneğin Bakara suresinin başında hurûf-ı mukatta‘a hakkında açıklamalar yapmış, bundan sonra ilgili harflerin geçtiği yerlerde “تكلّمنا في أول البقرة على حروف الهجاء التي في أوائل السور”/surelerin başındaki hecâ harfleriyle ilgili Bakara suresinde konuştuk.” demek suretiyle bu konunun ilk işlendiği yere atıf yapmıştır (İbn Cüzey 1995: I/49-50, 135, 296, 375, 390, 409, 430, 441, 449). Ayrıca müfessirlerin görüşlerini iyice tahkik ettikten sonra içlerinden sağlıklı olanları, isnatlarını zikretmeden vermiş; bir rivayet veya görüşün birden fazla varyantı varsa onları birleştirmiştir. Nitekim Fatıha suresi 1/7. ayetteki “Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna” ibaresiyle ilgili olarak İbn Abbas’tan (ö. 68/677-678) birini Dahhâk’ın (ö. 64/684), diğerini ise İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) naklettiği iki haberi birleştirip tek bir rivayet gibi aktarmıştır (İbn Cüzey 1995: I/47; krş. Taberî 2001: I/177-178). Eğer zayıf veya batıl bir görüşü zikretmişse bunu da sırf uyarmak için yapmıştır (İbn Cüzey 1995: I/4-5). Esasen ikinci mukaddimede Kur’an’da sık geçen sözcükleri işleyen bir lügatçe oluşturmasının nedeni de kitabın hacmini makul seviyede tutmaktır. İ‘rab ve kıraat konularında ayrıntıya girmemesi ise hem tefsir ilminin mahiyeti ve Kur’an ilimleriyle ilişkisini belirleyen küllî kaidenin gereği hem de tefsirle alakası olmayan bilgilerin okur üzerinde oluşturacağı menfi etkileri ortadan kaldırmaya yönelik hassasiyetinin neticesidir (İbn Cüzey 1995: I/4-5, 21).

İbn Cüzey’in üslubunu anlatan anahtar ifade esasen “من غير إفراط و لا تفریط/ifrat ve tefrite kaçmaksızın” ifadesidir. Devamındaki “Sonra ibareyi kısa tutmaya (îcâz) ve ihtisarda sınırları zorlamaya (ifrata) karar verdim.” şeklindeki ifadesine rağmen bu cümle, üslup konusundaki denge veya ölçülülük ilkesinin altını çizmektedir. Evet, müfessir, îcâz ve ihtisar konusunda sınırları

zorlamıştır; ancak bunu metnin ve muhtevanın izin verdiği ölçülerde tutmaya büyük bir itina göstermiştir. Yani ihtisarda ifrat ona göre mananın veya maksadın belirsizleşmesi pahasına tercih edilebilecek bir yöntem değildir. İfrat ve tefrite düşmeksiz ibarelerin azami derecede kısa tutulması kaydını bu şekilde anlamak gerekmektedir.

İbn Cüzey'e göre okurun Kur'an metninin atmosferine dâhil edilebilmesi -kendi ifadesi ile yakınlaştırılması- için Kur'an'ın üslubunun ve kullandığı edebi sanatların tefsir metninin inşası sırasında göz önünde bulundurulması gerekir. Zira Kur'an, bu üsluba ve edebi sanatlara, muhataplarının zihinlerine ve gönüllerine ulaşabilmek için başvurmaktadır. Tefsirin amacı, Kur'an'ın beyanıdır. O halde bahse konu üslûb ve edebi sanatlar, beyanın araçları oldukları için tefsirin hem mahiyetlerini ve delaletlerini açıklamak hem de yeri geldiğinde kullanmak durumunda olduğu ifade teknikleridir. Öyleyse tefsirde, fesahat gereği beyan araçlarına gereken önem verilmelidir; aksi halde açıklamak iddiasında bulunduğu metnin makâsıdını, muhataba ulaştırma amacıyla çelişen bir üslûb ortaya çıkar. Bu itibarla eserinin inşası sırasında müfessir, bu sanatları, bir edip maharetiyle kullanmasa dahi göz önünde bulundurmalıdır. Dolayısıyla bir müfessir, üslupla ilgili;

- sözcük seçimi,
- cümlelerin teşekkül biçimi,
- ifadelerin sıralanışı ve akışı,
- cümleler arasındaki bağıntılar, geçişlerin sağlam ve tutarlı olması,
- anlatım tekniğinin çeşitlendirilmesi,
- vurguya göre cümle öğelerinin takdim-te'hiri,
- eksiltili ifadelerin (hazf) yerli yerinde kullanılması,
- kelimelerin tınısı,
- ıtnab ve icazda aşırıya kaçılmaması,
- metaforik ifade tekniklerinin yerinde kullanılması ve mecazın delalet gücünden faydalanılması,
- tefsir eseriyle ilahi metin arasında üslup bakımından tenasüp bulunması,
- tefsir metninin yazıldığı dilin kurallarına sadık kalınması,
- Kur'an'la çağdaş olgu arasında sağlıklı bir ilişki kurabilmek için örneklerin hedef kitlenin zihinsel ve kültürel ortamına yakınlaştırılması,

sı veya bu ortamdan seçilmesi (İbn Cüzey 1995: I/4-5, 12, 17-19; bkz. Taftazânî 2013: 638-639) gibi koşulları dikkate almak durumundadır.

Esasen yukarıdaki tespitlerini, müfessirin önsöz ve mukaddimelerinde bu şekilde madde madde görmek mümkün değildir. Ancak, gerek kitabının önsöz ve mukaddimelerini gerekse tefsir metnini itinalı bir dille inşa etmesi, önsözde belirlediği *eserin ilgililere yakınlaştırılması ve kolaylaştırılması* ilkesinin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu amaçla o, tefsir malumatını iyice tetkik edip konularına göre tasnif ettikten ve gereksiz veya faydasız detayları çıkardıktan sonra en güzel ve veciz ifadelerle, ifrat ve tefrite kaçmaksızın ihtisarlar verdiğini kaydetmiştir. Örneğin tefsirle ilgili müşkülleri, -kendi tabiriyle- “husnü’l-ibare / *حسن العبارة*”, yöntemiyle çözmeye çalışmış (İbn Cüzey 1995: I/4); ayrıca tüm tercihlerinin ilmi kaidelere ve Arapçanın gereklerine dayandığını veciz bir dille kaydetmiştir (İbn Cüzey 1995: I/5).

İbn Cüzey’in kendini veya ele aldığı meseleleri en iyi şekilde ifade etmeye yönelik kaygısını, yalnızca tefsir problemlerinin çözümünde değil, tüm eserinde görebiliriz. Örneğin önsözde o derece ölçülü ve şiirsel bir dille muhataba hitap etmiştir ki okur, bir anda kendisini metnin akışının içinde bulur. Bunlar afaki tespitler değildir. Müfessirin önsözde serdettiği aşağıdaki satırlar, bahsini ettiğimiz şiirselliğin örneklerindedir (İbn Cüzey 1995: I/4):

الفائدة الثانية : ذكر نكت عجيبة، و فواعد غريبة، فلما توجد في كتاب، لأنها من نبات
صدري، و ينابيع ذكري.

Anlam kadar ifade tekniklerinin (fonetiğin ve cümleler arasındaki tenasübün) de önemli olduğunu gösteren bu satırlarda İbn Cüzey, takip ettiği yöntemle gerçekleştirmeyi hedeflediği ikinci faydayı şöyle açıklamıştır: “İkinci fayda, her ne kadar kitapta az bulunsa da olağanüstü nüktelerin ve bilinmeyen (garip, alışılmadık) faydaların zikredilmesidir. Zira bunlar, sadrımın nebâtı (gönlümün bitirdikleri) ve zikrimin/dilimin pınarlarıdır.”

Bu ve daha pek çok ifade, İbn Cüzey’in önsöz ve mukaddimelerde ilmi kaygısına eşlik eden edebi kaygısının somut tezahürleridir. Esasen cümleleri vezinli olduğunu düşündürecek derecede bir ölçüyle kaleme alması ve seslerin tınısı, onun *fesahat, belagat ve beyan araçları* başlığında sıraladığı lafızlar ve ibarelerle ilgili fesahat kaideleriyle örtüşmektedir (İbn Cüzey, 1995: I/17). Kendisi burada belirttiği kıstaslara büyük ölçüde riayet etmiştir. Ancak eserin tamamında bu şiirselliği sürdürdüğü söylenemez. Zira tefsir, kaynak metni açıklamak durumundadır ve bu gaye, edebi kaygının önüne geçmektedir.

Bununla birlikte, fesahatin ve belagatin, beyan için olduğunu teyit edercesine tefsirini, okurun kolaylıkla anlayabileceği biçimde ve düzeyde inşa etmiştir. Kısa cümlelerle merakını ifade etmesi, telaffuzu güç ve müstekreh lafızlardan kaçınması, ibareler arasında sağlam bağıntılar kurması, mecazın beyan gücünden istifade etmesi, onun metin üzerinden okurla iletişim kurmak için başvurduğu etkili ifade tekniklerinden bir kısmıdır (İbn Cüzey 1995: I/17-19).

Son olarak üslup konusunda şunu da belirtmek gerekir ki İbn Cüzey'e göre müfessir, eserin nasıl okunacağı hususunda okuruna rehberlik etmelidir. Bu bağlamda eseri niçin telif ettiğini, onunla hangi faydaları sağlamayı hedeflediğini ve telifinin bilim-kültür sahasında neye/nereye tekabül ettiğini açıklamalıdır. Ayrıca eserini oluşturduğu edebi ve ilmi kıstaslar hakkında mukaddimede bilgi vermelidir ki okur, metni anlamasını etkileyen üslup sorunlarını, buradan alacağı rehberlik sayesinde kolaylıkla aşabilsin. Örneğin eserine aldığı rivayetler ve görüşlerle ilgili kullandığı remzi ifadeleri, açık veya örtük atıfları, dil ve belagat inceliklerine dair meselelerde hangi referanslara bakılması gerektiğini, ihtilafı konulardaki tercih gerekçelerini, disiplinlerarası yaklaşımının dayandığı ilkeleri, hâsılı eserin esasına ve şekline dair bilgileri sistematik bir şekilde sunmalıdır. Bu ilkeye uygun olarak İbn Cüzey, gördüm (وسلكت), kıldık (وجعلنا), istedim (فرغيت), yol/yöntem takip ettim (وعلقت), onu ... ifade ettik (عبرنا عنه), onu saydık/kabul ettik (عدناه) ve sadece açıkladık (وإنما بينا) gibi fiillerle başlayan cümlelerde yöntemini anlatmış; böylece kendisiyle okur arasında metin üzerinden bir bağ kurmuştur (İbn Cüzey 1995: I/4-5, 10 vd.).

2.3.İbn Cüzey'in Bazı Tefsir Eserlerine Yönelik Usûlle İlgili Eleştirileri ve Çözüm Önerileri: *et-Teshîl'* in önsöz ve mukaddimelerinden çıkardığımız yukarıdaki liste incelendiğinde görülür ki İbn Cüzey, kendisine ulaşan tefsir külliyatı içindeki bazı eserleri, yalnızca üslupları bakımından değil aynı zamanda tefsir usûlü bakımından da eleştirmektedir. Nitekim ona göre burada üzerinde durduğu sorunlar müfessirlerin, tefsirin kaidelerini ihmal etmelerinden kaynaklanan usûl sorunlarıdır. İbn Cüzey'in bu sorunlara yaklaşımını kıssalarla ilgili aşağıdaki ifadelerinden başlayarak açıklamaya çalışalım:

Kur'an'ın içerdiği ilimlerden olması nedeniyle kıssalar da tefsir edilmelidir. Ancak bu noktadaki zorunluluk (kıssa namıyla anlatılan her hikâyeye değil) tefsirin onayladığı kıssa ile sınırlıdır. Bunun dışında kalan anlatılardan kaçınmak gerekir, bu anlatılara girmek zaittir. Ne var ki bazı müfessirler, kıssa bağlamında sahih olup olmadığına bakmaksızın

kendilerine intikal eden tüm anlatıları, hatta peygamberlik makamına yakışmayacak –tenzih edilmeleri gereken- hususları içermesi hasebiyle dillendirilmesi doğru olmayan hikâyeleri dahi zikretmişlerdir. Biz ise bu kitapta kıssaları tefsirin onayladıkları ve sahih hadislerde geçenlerle sınırlı tuttuk (İbn Cüzey 1995: I/11).

Yukarıdaki paragrafta İbn Cüzey, bir kısım müfessirleri, kıssalarla ilgili kendilerine ulaşan bütün malumatı, doğru-yanlış demeden eserlerine aldıkları için eleştirmektedir. Zira bu kimselerin Kur'an dışındaki kaynaklardan tedarik edip kıssaların detayları diye zikrettikleri bazı hikâyeler, nübüvvet makamının ismetine yakışmayacak anlatıları içermektedir. Oysa bir tefsir eserinde kıssalar, ancak *tefsir ilminin onayladıkları ve sahih hadislerde geçenlerle* sınırlanmalıdır (İbn Cüzey 1995: I/11). Şu halde sıhhatleri kuşkulu haberleri tefsire almamak gerekir. İbn Cüzey, mukaddimede belirlediği bu ilkeye tefsir pratiğinde titiz bir şekilde riayet etmiştir. Örneğin A'raf suresi 7/141-143. ayetlerin tefsirinde, Allah'ın Musa (as) ile ahitleşmesinin süresiyle ilgili bilgileri Bakara suresinde anlattığını belirtip okuru oraya yönlendirmiş; ardından da bu konuda pek çok kıssa anlatıldığını; ancak kendisinin bu kıssaları sıhatsızlıkları ve fasit kavilleri içermesi nedeniyle almadığını kaydetmiştir (İbn Cüzey 1995: I/315-316).

Kıssalar konusunda sahih hadislerin kaynak alınmasını zorunlu kılan ikinci kayıt gayet açıktır; ancak ilki, açık değildir. Müfessir bu hususu, farklı bir yerde, nübüvvet kavramıyla birlikte ele almıştır. Nübüvvet, *usûlu'l-akâid*dir. Usûlu'l-akâid ise Kur'an manalarının rücu' ettiği iki esastan birincisidir; ikincisi ise *ahkâmu'l-a'mâl*dir. Kur'an'dan usûl-i akâide aykırı herhangi bir anlam çıkarılamaz (İbn Cüzey 1995: I/8, 12). O halde birinci gönderinin işaret ettiği kaide, tefsir ilminin usûlu'd-dînden aldığı bu kaidedir.

Yukarıdaki listemize göre İbn Cüzey'in usûl noktasındaki ikinci eleştirisi, tefsirin diğer ilimlerle ilişkisini belirleyen küllî kaideyle alakalıdır. O, bu konuda kimi müfessirlerin tutarsız davranışlar sergilediklerini düşünmektedir. Örneğin tefsir için büyük önem taşımasına rağmen fıkıh usûlüne gereken ilgiyi göstermemişlerdir. Müfessir bunu şu ifadeleriyle tespit etmektedir:

Fıkıh usûlüne gelince, kuşkusuz bu ilim de tefsirin araçlarından biridir. Bununla birlikte pek çok müfessir, bu ilme gereken önemi göstermemiştir. Oysa (Kur'an lafız ve ibarelerinin) manalarının anlaşılmasında ve (İslam âlimlerinin) görüşlerinin tercihinde fıkıh usûlünden ne çok istifade edilebilir. Müfessirin nass, zâhir, mücmel, mübeyyen, âmm, hâss, mutlak, mukayyed, fahva'l-hitâb, lahnu'l-hitâb, delâlu'l-hitâb, neshin

şartları, tearuzun çeşitleri, ihtilaf sebepleri vb. konularda bu ilme ne çok ihtiyacı vardır (İbn Cüzey 1995: I/12).

Bu ifadeler, İbn Cüzey'in usûlü'l-ahkâm hakkında *el-Meânî ve Kur'an'ın İçerdiği İlimler* başlığında verdiği bilgilerle birlikte okunduğunda Kur'an'ın ahkâm ayetlerinin fıkıh usûlünün kaidelerine riayet edilerek tefsir edilmesi gerektiği kaidelerini ortaya koymaktadır (İbn Cüzey 1995: I/8-10). Ne var ki kimi müfessirler, bu küllî prensiple ilgilenmemişler; buna mukabil kıraat ve nahiv gibi ancak ilahi murada delalet etmeleri halinde tefsirin meselesi olabilecek tali konuları, Kur'an manalarının anlaşılmasına katkısının bulunup bulunmadığına bakmaksızın işlemişlerdir. Müfessir, bu konularda müstakil telifler bulunduğuna işaret ederek kendisinin manaya delalet eden i'râb ve kıraatleri verdiği belirtmiş; bunun dışındaki i'râb ve kıraat vecihlerini işlemenin zait olduğunu kaydetmiştir (İbn Cüzey 1995: I/10, 12, 17).

İbn Cüzey'in *et-Teshîl'* de oldukça sert bir üslupla eleştirdiği hususlardan biri de kimi müfessirlerin tefsiri ideolojik tartışmaların yürütüldüğü aktüel bir alan olarak görmeleridir. Bu tartışmalar, müfessirlerin teolojik meseleleri, mezhebî söylemlerini ispatlamak için işledikleri izlenimini vermektedir. Dolayısıyla tefsirleri, kelimeler için telif edilmiş eserler görüntüsündedir. Oysa tefsir, Kur'an'ın inançla ilgili ibarelerini, usûlü'd-dinden aldığı küllî kaide çerçevesinde tefsir için okunmalıdır. Kelam ilmi, müfessirlere bu ayetlerin nasıl okunacağına dair teolojik bir perspektif sunabilir. Örneğin müteşabih Kur'an lafız ve ibarelerinin tenzih prensibiyle okunması gerektiği kaidelerini koyar ki bu doğrultuda müfessir, ilgili ifadeleri mecaz veya kinaye kabul edip açıklamasını bu esas üzerine inşa eder. Ancak müfessirler arasında bu kaidenin kurduğu dengeyi mezhebi tasavvurları lehine bozanlar ve tefsiri, kelimeler/mezhebî söylemlerin dillendirildiği bir alana ve kelimelerin aracına dönüştürenler olmuştur (İbn Cüzey 1995: I/12, 315-316). İbn Cüzey, buna Mu'tezilî müfessir Zemaşerî'yi (ö. 538/1144) örnek göstermiştir. Ona göre beyan ilmindeki başarısına rağmen Zemaşerî, Kur'an'ı mezhebinin görüşleri doğrultusunda tefsir ederek eserinin safiyetini bozmuştur (İbn Cüzey 1995: I/14).

İbn Cüzey, aynı gerekçelerle bazı işârî tefsirleri de eleştirmiştir. İşârî tefsir, meşruiyetini Kur'an'daki *ma'rifet-i ilahiyye, riyazet, kalpleri güzel ahlakla aydınlatmak ve temizlemek ve kötü ahlaktan kaçınmak* gibi konuları ele alan ayetlerden almaktadır. Dolayısıyla işârî tefsir, Kur'an'a ilişkin bir açıklama ve anlamlandırma faaliyetidir. Bu sahada oldukça faydalı eserler de verilmiştir. Ancak sûfiler arasında bâtınî tevellere dalıp Kur'an'a Arap diliyle uyuşmayacak anlamlar yükleyenler olmuştur. Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 73/692), *el-Hakâik* ismini verdiği eseri, işârî te'villerin toplandığı bir eserdir.

Her ne kadar bu esere *el-Bevâtil* demenin daha doğru olacağını düşünenler olsa da İbn Cüzey, onun hem hakiki hem de batıl tevilleri içerdiği kanaatinde. Buradan anlaşılmaktadır ki o, işârî tevellere karşı tamamen olumsuz bir tavır takınmamakta; ancak bu hususta temkinli davranmak gerektiğini düşünmektedir. Kendisi de Kur'an'dan Arap diline muhalif anlamların çıkarılamayacağı küllî kaidesine istinaden işârî tevilleri, kitabına ancak iyice detaylı incelemeden sonra almıştır. Söz konusu küllî kaideye İbn Cüzey, “Aralarında batınî tevellere dalanlar ve Kur'an'a Arap diline aykırı anlamlar yükleyenler vardır.” cümlesiyle atıfta bulunmaktadır (İbn Cüzey 1995: I/11). Ayrıca işârî tefsirin ma'rifetullah'a dair tevillerinde usûlu'l-akâid, amellerle ilgili tevillerinde ise ahkâmu'l-a'mâl'e çelişmemesi gerekmektedir (İbn Cüzey 1995: I/8-9).

İbn Cüzey'in üslup ve usûlle ilgili eleştirilerinin bunlarla sınırlı olduğu söylenemez. Bilakis bunun dışında bazı tenkitlerini, eserin mukaddimelerinden çıkarabiliriz. Örneğin o, birinci mukaddimenin *في نزول* *Kur'an'ın Rasûlullah'a (sav) Nüzulü Hakkında* başlıklı ilk konusunda nüzul süresinin 23 yıl değil, 20 yıl olduğunu iddia etmiştir. Ona göre İslam âlimleri, Rasûlullah'ın 63 yaşında vefat ettiğine inandıkları için bu yanlışlığa düşmüşlerdir. Oysa Hz. Peygamber, 60 yaşında vefat etmiştir (İbn Cüzey 1995: I/6; II/594).

İbn Cüzey'in kaynak belirtmeden zikrettiği bu iddia, kronolojiyi esas alan İslâmî ilimlerin tamamını etkileyecek düzeydedir. Çünkü nüzul suresinin hicretle birbirinden ayrılan onar yıllık iki dönemden oluştuğunu söylemek, nüzul esnasındaki ve daha sonraki olayların tarihlerinin tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh ve esbâb-ı nüzul gibi nass-olgu ilişkisi temelinde yükselen İslâmî ilimler, dayandıkları rivayetleri, buna göre eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmek zorunda kalacaklardır. Bu bağlamda tefsirin de rivayet malzemesini yirmi yıl esasına göre yeniden düzenlemesi gerekecektir.

İbn Cüzey, bunun dışında Ebu Bekir en-Nakkâş (ö. 351/962), Sa'lebî (ö. 427/1035) ve Maverdî'nin (ö. 450/1058) görüşlerinin tashih edilmesi gerektiğini belirtmekte (İbn Cüzey 1995: I/14); ayrıca bazı İslam âlimlerinin neshi, tahsis, takyîd ve istisna ile karıştırdıklarını kaydetmektedir (İbn Cüzey 1995: I/15).

İşte bunlar, ilgili eserlere üslup ve usûl açısından İbn Cüzey'in yönelttiği eleştirilerdir. Bunun dışında bazı üstü kapalı eleştirilerini de tespit etmek mümkündür; ama bu, müfessirin zihnini okumaya yönelik bir uğraş olacaktır. Bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır.

Müfessire göre usûl sorunları ile üslup sorunları arasında yakın bir bağ bulunmaktadır. Zira üslupla ilgili sorunların önemli bir kısmı eleştirdiği müfessirlerin tefsir yazımı esnasına usûl ilminin kaidelerini ihmal etmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bahsi geçen müfessirlerin eserlerine aldıkları bilgilerden bir kısmı, tefsir ilminin onaylamadığı bilgilerdir. Üstelik bahsi geçen bilgileri sürekli tekrar etmişlerdir. Bu da eserin hacminin kabarmasına ve okurların söz konusu eserlerden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Sonuç

et-Teshîl'in önsöz ve mukaddimleri üzerinde yaptığımız incelemeler göstermiştir ki İbn Cüzey'in kuşatıcı ama son derece kısa bir metni inşa etmeye çalışmaktan kastı, okuru metinden uzaklaştıran ruhî-manevî etkenleri ortadan kaldırmaktır. Vakıa o ki, belirli konuların tekrar tekrar aktarıldığı tefsirler, gerek ansiklopedik düzeydeki hacimleri gerekse üslupları dolayısıyla okuru, eserden uzaklaştırmaktadır. Bu durum, Kur'an metniyle okur arasında dil ve üslup sorunlarından kaynaklanan psikolojik engellerin girmesine neden olmaktadır. Oysa asıl olan, Allah'ın Kur'an'daki kastının anlaşılmasıdır. Bu bakımdan konuları, gerektiği kadar ve mutlaka uygun üslupla ifade etmek gerekir. Bu, ilahi hitabın amacına ve tefsirden beklenen faydaya daha uygundur. Unutmamak gerekir ki bütün telifler gibi tefsir eserleri de okunmak için yazılırlar. Öyleyse tefsir-meal yazarının, okuru göz önünde bulundurması, üslubunu ona hitap edecek şekilde belirlemesi bir zorunluktur. İçinde yaşadığımız çağ gibi hayatın çok hızlı aktığı ortamlarda müfessir, okurun uzun süre bir esere odaklanamayacağını aklında tutmalı ve ona, gerekli bilgileri akıcı ve kolay anlaşılabilir bir dille vermelidir. Yani yazarın diliyle hedef kitlenin dili arasında bir paralellik bulunmalıdır.

Diğer taraftan mademki Kur'an metninin doğru anlaşılması esas gayedir, bu durumda bu hedefi gerçekleştirecek araçları, bu araçların bilginin tespitine ve üretimine nasıl katkıda bulduklarını ve nasıl kullanılacaklarını belirleyen usûle dair ilkeleri de kapsayacak şekilde tespit etmek, eseri bu esaslar çerçevesinde inşa etmek, ayrıca bu konuda okura bilgi vermek gerekir. Birinci mukaddime bu açıdan özel bir rol üstlenmektedir. İlgili konulardaki ihtilafları ve bu ihtilafları ortadan kaldırmanın yöntemlerini de içeren bu metodolojik yaklaşım, Kur'an ve tefsirle ilgilenen tüm zamanlardaki bilim insanlarının göz önünde bulundurmaları gereken bir husustur. İkinci mukaddimedeki lügatçe ise eserin anlaşılmasını engelleyebilecek veya güçleştirebilecek dil problemlerini aşmaya yöneliktir.

İbn Cüzey'in önsöz ve mukaddimelerde sergilediği yaklaşım, tefsir ilminin, Kur'an'ın açıklama ve anlamlandırma görevini belirli ve test edilmiş bir takım küllî kaidelere dayanarak yürütmesi gerektiğine dair bir hatırlatma mahiyetindedir. Müfessirin yapması gereken Kur'an metnini, ilişik olduğu vakıa ile birlikte, yani nüzülü ile eşzamanlı okumak; bu tarihsel yapı ve doğrudan hitap ettiği kişilerin ilahi metni anlama ve tatbikat usûllerini referans kabul etmek; oradan çağdaş vakıaya geçip günümüz insanının vakıyası ile Kur'an metnini, usul ilminin belirlediği çerçevede buluşturmadır. Bunun için de tefsirin maksatlarına ve okurun düzeyine uygun bir üslup seçmek gerekmektedir.

Kaynaklar/References

- Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ty.). Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl. Tah. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Ebu Hayyân el-Endelüsî, Muhammed Yusuf (1993). el-Bahrü'l-Muhît. Tah. Adil Ahmed Abdulmevcüd-Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- İbn Cüzey el-Kelbî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed (1995). et-Teshilu li 'Ulumi't-Tenzîl. Tah. Muhammed Salim Haşim. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiye.
- İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ Burhânuddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed (1972). ed-Dibâcu'l-Mezheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb. Tah. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. Dâru't-turâs.
- Hakkı, Muhammed Safâ Şeyh İbrahim (2004). 'Ulûmu'l-Kur'ân min Hilâli Mukaddimâti't-Tefâsîr. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Kettânî, Abdulhay b. Abdulkemir (1982). Fehresu'l-Fehâris ve'l-Esbât. Tah. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Makkârî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî (1968). Nefhu't-tîb min ğusni'r-ratîb. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Mu'râvî, Muhammed b. Abdurrahman (2000). el-Mufessirüne Beyne't-Te'vîli ve'l-İsbâtî fî Âyâti's-Sifât, Beyrut: Dâru'l-Kur'an.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (1998). Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl. Tah. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib.
- Özel, A. (1999). "İbn el-Cüzey", DİA, İstanbul: C. 12, 406-407.
- Öztürk, M. (2003). "İbn Cüzey'in (742/1340) Tefsirinde Tasavvuf", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. S. 11, 197-212.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr (2001). Câmî'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân. Tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-hicr.
- Taftazânî, Sa'deddîn Mus'ûd b. Ömer (2013). el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'Ulûm. Tah. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye.
- Zemaşerî, Ebu Kâsım Mahmûd b. Ömer (1998). el-Keşşâf an Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl. Tah. Adil Ahmed Abdulmevcüd-Ali Muhammed Muavvid. Riyad: Mektebetu Abîkân.
- Zuhaylî, Muhammed (ty.). Mercî'u'l-ulumi'l-İslâmiyye: Ta'rifuhâ, Târihuhâ, Eimmetuhâ, 'Ulemâuhâ, Masadiruhâ, Kutubuhâ, Dımaşk: Dâru'l-Ma'rife.

